

EKREM ČAUŠEVIĆ
(Zagreb)

UPITNE REČENICE U TURSKOM JEZIKU (Turski i hrvatski u kontrastivnoj analizi)

Ključne riječi: kontrastivna analiza, turski, hrvatski, pitanje, tema, rema, potvrdno-niječna pitanja, dopunska pitanja, eho pitanja, alternativna pitanja, intonacijska pitanja, red riječi.

1.0. Premda po ustroju vrlo različiti, turski i hrvatski jezik raspolažu sličnim sredstvima preoblike izjavnih rečenica u upitne; to su upitne čestice, upitne riječi, intonacija i red riječi. Pozivajući se na relevantnu literaturu, MIHALJEVIĆ (1995:19) ističe da suvremena sintaktička teorija definira upitne rečenice kao “rečenice koje sadrže obilježje (ili kategoriju) [+ Wh] (ili Q)”, te da [+ Wh] obilježje mora biti glasovno ostvareno. Time su pod zajednički nazivnik svedeni svi navedeni upitni operatori. No, razlike u sintaksi i pragmatici upitnih rečenica u turskom i hrvatskom vrlo su velike i, samim tim, kontrastivno relevantne. Stoga ćemo se u ovome radu osvrnuti na njih.¹

- 1.1. (a) Čovjek jede ribu.
(b) Jede li čovjek ribu? – DA, jede / NE, ne jede.
(c) ŠTO čovjek jede? – [Čovjek jede] RIBU.
(d) Jede li čovjek RIBU ili SIR?
(e) Pitaš li ŠTO čovjek jede?

Jezik razlikuje *opća* i *posebna* pitanja. Opća se često zovu i potvrdno-niječna pitanja (yes/no question, tur. evet/hayır sorusu) zato što

¹ Članak je ulomak iz studije na kojoj autor radi u sklopu projekta *Kontrastivna analiza ustroja turskog i hrvatskog jezika* koji financira MZOŠ Republike Hrvatske. Svi rezultati ove kontrastivne analize podjednako vrijede i za bosanski jezik.

govorno lice potvrđuje ili niječe *cjelovit sadržaj rečenice* (primjer b). Posebna pitanja ne pitaju za točnosti ili netočnosti rečenice kao cjeline, već za *nepoznat* (rematski) dio obavijesti koji bi, prema očekivanju, sugovornik trebao dopuniti (primjer c). Stoga se ta pitanja zovu *dopunskim pitanjima* (WH-question, tur. NE sorusu). Kod alternativnih pitanja sugovornik se odlučuje za jedan od dvaju ili više ponuđenih odgovora (primjer d). U ovom kontrastivnom osvrtu na pitanja u turskom i hrvatskom jeziku klasifikaciju pitanja preuzimamo iz MIHALJEVIĆEVA (1995:20) rada. On svoju razdiobu temelji i na formalnom ustroju i na mogućim odgovorima na pitanja, pa stoga razlikuje: I. potvrdno-niječna, II. dopunska, III. posebna, IV. alternativna i V. eho pitanja.

- 1.2. Razumijevanje obavijesnog ustroja rečenice temelji se na analizi reda rečeničnih konstituenta u jednostavnom modelu tročlane rečenice sastavljene od subjekta (S), predikata (P) i objekta (O). S obzirom na to tipološko obilježje turski spada među SOP jezike [Orhan (S) çocukları (O) seviyor (P)], a hrvatski pak u SPO jezike [Orhan (S) voli (P) djecu (O)]. U “neutralnom” ili *kontekstualno neuključenom* redu riječi turskoga modela SOP *tema* je na samom početku rečenice, a *rema* (fokus) neposredno ispred predikata. I u hrvatskom je tema na početku rečenice, ali je rema iza predikata.² U obama jezicima moguće je uobičajeni red riječi varirati na razne načine, ovisno o uključenosti rečenice u kontekst i njezinoj pragmatičkoj funkciji; time se mijenja obavijesni ustroj, odnosno posebno ističe (fokusira) neki rečenični konstituent. Taj “neuobičajeni” red riječi naziva se *kontekstualno uključeni* jer je rečenica dio stvarnog ili zamišljenog diskursa. U obavijesnom pogledu rečenica *Djecu Orhan voli* razlikuje se od rečenice *Orhan voli djecu* po tome što je u njoj posebno istaknuto da je Orhan taj koji voli djecu. Dakako, fokusiranje se može postići i na druge načine, a ne samo promjenom reda riječi. Tako je u primjerima (a) *Orhan voli djecu* i (b) *Zar Orhan voli djecu?* gramatički subjekt fokusiran intonacijom (a) i upitnom česticom *zar* (b). Dakle, budući da su upitne rečenice izrazito kontekstualno uključene, mora ih se analizirati s polazišta obavijesnog ustrojstva rečenice.³

² U obama kontrastiranim jezicima postoje rečenice koje su sintaktički i obavijesno drukčije strukturirane, kao u primjerima *Ovdje nema vode* (Burada su yok) ili *Boli me glava* (Başım ağrıyor), no one nisu tema ovoga rada.

³ U radu će se fokusirane riječi pisati masnim (**masnim**) slovima, a one čija se sintaktička funkcija želi istaknuti velikim (VELIKIM) slovima.

2.0. POTVRDNO-NIJEČNA PITANJA

2.1. Potvrдно-niječna pitanja dijele se u dvije skupine: 1. čestična i 2. intonacijska (nulta) pitanja.

2.2. Čestična pitanja

TURSKI: : položaj obilježja Q/[+WH]	HRVATSKI: položaj obilježja Q/[+WH]
Hasan okula gidiyor MU?	Ide LI Hasan u školu? Da LI Hasan ide u školu? ZAR Hasan ide u školu?

Najčešći način preoblike pitanja i u turskom, i u hrvatskom jeziku jest preoblika s pomoću upitnih čestica. Turski raspolaže samo jednom, česticom *mI*, dok ih je u hrvatskom više i glase *li*, *da li*, *je li*, *zar*, *da* i *zar da* (KATIČIĆ 1991: par. 376-402; SILIĆ & PRANJKOVIĆ 2005: par. 1077-1078). Razlikovno obilježje na sintaktičkome planu jest pozicija tih čestica u rečenici: u turskim *kontekstualno neuključenim (neutralnim) rečenicama* čestica *mI* uvijek je na kraju rečenice, dok su hrvatske čestice uvijek u prednjem polju rečenice, i to na početku (*zar*, *da*, *da li*, *je li*), ili pak neposredno iza predikatnog glagolskoga oblika (*li*). U oba jezika preoblikom je obuhvaćen *cjelovit sadržaj rečenice*:

- 2.3. (a) Adam kızgın (↑) ^{mI}? Je ^{li} čovjek ljut? (↑).
 (b) Bizde bir iki gün daha kalabilir (↑) ^{misin}? Možeš ^{li} kod nas ostati još dan-dva? (↑)
 (c) Beni seviyor (↑) ^{musun}? Voliš ^{li} me? (↑)
 (d) Çocuk (↑) ^{mu} hastanede kalacak? (↑) Hoće ^{li} dijete ostati u bolnici? (↑)

Osnovno je gramatičko sredstvo ustrojavanja pitanja u turskom jeziku već spomenuta upitna čestica *mI*, a u hrvatskom čestica *li*. I jedna i druga su zanaglasnice (enklitike) koje uvijek dolaze iza naglašene riječi. Upitne rečenice tipične su po uzlaznoj intonaciji (↑) koja u turskim i hrvatskim primjerima (a), (b) i (c) leži *na zadnjem slogu predikatnoga glagola* na koji se zanaglasnica intonacijski naslanja. U primjerima poput (d), u kojima se upitnom česticom fokusira subjekt rečenice (v. par. 2.5.), čuju se dvije uzlazne intonacije: prva nakon fokusiranog člana *çocuk* (↑) ^{mu}, a druga nakon predikatnoga glagola *kalacak*? (↑)

2.3.1.

- (a) *Acaba* onu ilgilendiren şey NEdir? ŠTO^{li} je to što ga zanima?
 (b) HANGİ kadın beni sevebilir *acaba*? KOJA^{li} me žena može voljeti?

Hrvatska upitna čestica *li* čuje se i kad prvotni nositelj upitnosti nije ona, nego neka upitna riječ (u navedenim primjerima to su zamjenice ŠTO i KOJA). Ovakvi primjeri “ne interpretiraju se kao pitanja, već kao uzvici/konstatacije izrazito emotivno obojene koje izražavaju krajnju iznenađenost ili čuđenje utvrđenom činjenicom” (MIHALJEVIĆ 1995 : 22-23). U turskom jeziku to dodatno značenje postiže se modalnom riječju *acaba* (vid. par. 7.2.), ili pak odgovarajućim kontekstom.

- 2.4. (a) Birisine sorayım^{mi}? Da nekog pitam?
 (b) Gideyim^{mi}, gitmeyeyim^{mi}? Da [^{li} da] idem, ili da ne idem?
 (v. alternativno pitanje)
 (c) Ben de kalsam^{mi}? Da ostanem i ja?
 (d) Sarhoş olmasın^{mi}? Da nije pijan?
 (e) Çağıralım onları, olur^{mu}? A da ih ipak pozovemo?

Potvrdno-niječna pitanja s partikulom *mI* i predikatom u optativu (u 3. licu mijenja ga imperativ) i irealnom kondicionalu sadašnjosti semantički su ekvivalenti hr. rečenica koje se uvode česticom *da*, upotrijebljenom samostalno ili pak s česticom *li* (SILIĆ & PRANJKOVIĆ 2005: par. 1082). Takve rečenice i u turskom i u hrvatskom jeziku imaju naglašeno modalno značenje upitnosti s primjesama neodlučnosti (primjeri a, b, c, d). Isto značenje ima i turska upitna rečenica s afirmativnim predikatom u optativu, ukoliko se predikatnom glagolu pridruži upitni “privjesak” (v. par. 4.0.) *olur mu?* može li?, je li moguće?, a kako bi bilo da? (primjer e).

- 2.5. (a) İvan gelecek^{mi}? / (aa) ?Hoće^{li} İvan doći? (neutralno pitanje)
 (b) İvan^{mi} gelecek? / (bb) ?İvan^{li} će doći?
 (c) Hemen^{mi} gelecek? / (cc) ?Odmah^{li} će doći?

Ako upitna čestica *mI* stoji na kraju rečenice (primjer a), to jest iza predikata koji je u modelu SOP na kraju rečenice, onda je pitanje neutralno jer se odnosi na *cijelu rečenicu*, a ne na neki njezin dio. U hrvatskom je čestica *li* u prednjem polju rečenice, odmah iza modalnog glagola. Turskom česticom *mI* mogu se fokusirati i pojedini rečenični konstituenti. U slučajevima kad joj se pridružuje fokusno obilježje, ona ne stoji iza predikatnoga glagola, *nego iza konstituenta koji se na taj način ističe*. SILIĆ (1984: 29) navodi

da se u hrvatskom jeziku slično fokusiranje postiže česticom *li*, koja “tada ne stoji na početku konstrukcije, nego iza ličnog glagola ili iza koje druge riječi koju naglašava”. Pa ipak, primjeri koje podastire ne mogu se smatrati ovjerenima (rečenice aa, bb, cc pripadaju tom autoru). I MIHALJEVIĆ (1995: 22) navodi da nijednom od hrvatskih govornika koje je anketirao nisu bile prihvatljive rečenice *Mnogo li ljudi dolazi vidjeti izložbu?, *Mnogo ljudi li dolazi vidjeti izložbu?, *Marko li studira medicinu? Dakle, u svakodnevnom govoru fokus se u hrvatskome jeziku postiže ili česticom *zar*, ili pak intonacijom: Zar **Marko** studira medicinu? / **Marko** studira medicinu?

2.5.1.

- (a) **Bakan**^{mi} okulun müdürünü tenkit ediyor? / (aa) Kritizira li **ministar** ravnatelja škole?
 (b) Bakan okulun **müdürünü**^{mü} tenkit ediyor? / (bb) Kritizira li **ministar ravnatelja** škole?
 (c) Bakan okulun müdürünü **tenkit**^{mi} ediyor? / (cc) Zar **ministar kritizira** ravnatelja škole?

Postponiranjem upitne čestice *mi* može se fokusirati svaki primarni rečenični konstituent (primjeri a, b). U hrvatskom se to postiže ili česticom *zar*, ili pak naglašenim izgovorom fokusiranog člana (vidi prijevode rečenica), odnosno naglašavanjem i inverzijom. Zanimljivo je da iz istoga razloga (fokusa radi) upitna čestica *mi* može razdvojiti sastavnice složenih turskih glagola s obvezatnom imeničkom dopunom u apsolutnom padežu, npr. *koyun (ovca) + beslemek (hraniti)* “hraniti, držati ovce”,⁴ i to u slučajevima kad se naglašava imenička dopuna takvoga glagola. Razlika između potvrdno-niječnog pitanja *Bakan okulun müdürünü tenkit ediyor mu?* (Kritizira li **ministar ravnatelja** škole?), koje se odnosi na sadržaj cijeloga iskaza, i primjera *Bakan okulun müdürünü tenkit mi ediyor?* jest u tome što se u drugom slučaju fokusira samo dopuna glagola (doslovno prevedeno: čini li *kritiziranje...*), *no ne i cjelovit rečenični sadržaj*. Stoga joj je najbliži hrvatski ekvivalent upitna rečenica uvedena česticom *zar* (primjer c). Razdvajanje turskih složenih glagola na imenske i glagolske sastavnice uvjetno bi se moglo usporediti s fokusiranjem tzv. unutaršnjeg objekta u hrvatskim

⁴ Primjerice, u turskom su to glagoli tipa *televizyon seyretmek* ‘gledati televiziju’, *gazete okumak* ‘čitati novine’, *dedikodu yapmak* ‘ogovarati’, *rüya görmek* ‘sanjati’, *hayal etmek* ‘maštati’, *garanti etmek* ‘jamčiti’ i mnogi drugi.

glagolima koji ga imaju (*bol* bolovati, *tugu* tugovati), odnosno s primjerom u kojem je fokus baš na takvoj dopuni: *bol* ^{li} boluje, *tugu* ^{li} tuguje?

2.5.2.

- (a) **Koyun** ^{mu} besliyor? Drži ^{li} **ovce**? / Zar drži **ovce**?
- (b) **Piyano da** ^{mi} çalıyor? Zar svira **i klavir**?
- (c) **Bir hata** ^{mi} yaptım? Zar sam napravio **neku pogrešku**?
- (d) Bugün **yağmur** ^{mu} yağacak? Zar će danas padati **kiša**?

Ne samo imensku dopunu složenih glagola tipa *tenkit etmek* (vid. 2.4.1.), nego i sve druge složene glagole toga tipa moguće je fokusirati na isti način, kao u primjerima (a) i (b). Stalna dopuna u apsolutnom padežu može se fokusirati i priložima *da* “i” i *bile* “čak”: *Piyano DA* çalıyor. (Svira i klavir.), *Piyano BİLE* çalıyor. (Svira čak i klavir.), a u upitnim rečenicama dodatno i česticom *mi* (primjer b), **Flüt bile** ^{mi} çalmıyor? (Zar ne svira čak ni flautu?). Takve upitne rečenice s udvojenim česticama nose jako naglašeno značenje iznenađenja i nevjerice. Upitnom se česticom *mi* može fokusirati i neodređeni objekt (primjer c), koji u svim drugim slučajevima osim gore opisanog mora biti u kontaktnoj poziciji s predikatom. Nadalje, subjekt rečenice moguće je fokusirati i u rečenicama čija je *subjektna dopuna* u “normalnom” (kontekstualno neuključenom) redu riječi uvijek u *rematskoj poziciji* (primjer d), a takvi pak najčešće označavaju procese koji se događaju u prirodi: *yağmur yağmak* “padati kiša”, *kar yağmak* “padati snijeg”, *kırağı düşmek (yağmak)* “uhvatiti se inje”, *ortalık kararmak* “smračiti se”, *şafak sökmek* “svitati” itd.

2.5.3.

- (a) Bakan **okulun** ^{mu} müdürünü tenkit ediyor? Kritizira ^{li} ministar ravnatelj **škole**?
- (b) **Tarihle** ^{mi} ilgili kitapları seviyorsun? Voliš ^{li} knjige **o povijesti**?
- (c) **Sıcak çayı** ^{mi} seversin? Voliš ^{li} **vruć** čaj?
- (d) ***Sıcak** ^{mi} çayı seversin?
- (e) Çayı **sıcak** ^{mi} seversin?
- (f) **Çilekli dondurmayı** ^{mi} istersin? Hoćeš ^{li} sladoled **od jagode**?
- (g) ***Çilekli** ^{mi} dondurma istersin?
- (h) *Dondurmayı **çilekli** ^{mi} istersin?
- (i) **Avludaki otomobili** ^{mi} satıyorsun, [garajdakini ^{mi}?]
Prodaje ^{li} **otomobil u dvorištu**, [ili onaj u garaži?]
- (j) ***Avludaki** ^{mi} otomobili satıyorsun, [garajdakini ^{mi}?]

Svi primarni rečenični članovi mogu se fokusirati upitnom česticom *mI* bez ikakvih restrikcija. S fokusiranjem sekundarnih članova (atribut, apozicija) nije tako. Fokusiranje s pomoću upitne čestice moguće je kod imeničkih atributa u genitivu (a), odnosno složenih pridjeva tipa (...) *ile ilgili*, koji imaju dopunu u instrumentalu (b). No primjeri (d) i (g) pokazuju da *nije moguće fokusirati attribute koji su porijeklom kvalitativni pridjevi* (vid. par. 4.4.); u takvim slučajevima mora se fokusirati cijela atributna sintagma (primjeri c, f). Pridjev sīcak iz primjera (c) može se u istoj rečenici pojaviti ne samo kao atribut, *nego i kao predikatni proširak*, a izbor jedne ili druge mogućnosti stilske je naravi. Isto se ponaša i pridjev *soğuk* “hladan” u primjeru **Soğuk rüzgâr^{mu} esiyor?** Puše ^{li} **hladan vjetar?** / **Rüzgâr soğuk^{mu} esiyor?** (dosl. Puše li vjetar **hladno?**). Pa ipak, pomicanje atributa u poziciju predikatnog proširka nije moguće ni u primjeru (h), i to čini se *zbog ograničenjā semantičke naravi*. Ne mogu se fokusirati ni atributi tipa imenica+LOK+ki (primjer j), baš kao ni njihovi semantički ekvivalenti (participi) u primjerima *Avluda ^{mI} **bulunan** otomobili satıyorsun, [garajda bulunanı mı?].

2.5.4.

- (a) Böyle yaşayış olur ^{mu}? Je ^{li} moguć ovakav život? (neutralno)
 (b) **Böyle yaşayış^{mI} olur?** Zar se ovo može nazvati životom?
 (c) **?Yaşayış^{mI} böyle olur?** (isto kao b?)

Premještanjem upitne čestice *mI* ne postiže se uvijek fokus, nego se gdje kada mijenja vrsta pitanja. Stoga prevoditelj na turski mora računati i na tu (možda nenamjeravanu) mogućnost promjene pragmatičke funkcije iskaza. U primjeru (a) riječ je o potvrdno-niječnom pitanju, na koji je moguće dati dva odgovora: “NE, nije moguć”, ili: “DA, moguć je.” U primjerima (b) ne očekuje se nikakav odgovor jer je retoričke naravi (moguća parafraza: “Nije ovo nikakav život!”). Primjer (c) po svom je značenju blizak primjeru (b), ali izvornom govorniku zvuči prilično “neobično”.

2.5.5.

- (a) [**Siz buraya gelmeden önce^{mI}**] konuşuruz? Hoćemo ^{li} razgovarati **prije nego što dođete ovamo?** [Ili nakon što dođete?]
 (b) [**Siz buraya gelince^{mI}**] işi konuşuruz? Hoćemo ^{li} razgovarati o poslu **kad dođete ovamo?** [Ili kasnije?]
 (c) [**Oğlunuza düşünürken^{mI}**] kızılıyorsunuz? Ljutite ^{li} se **kad mislite na sina?** [Ili kad mislite na muža?]

- (d) [Bunun imkânsız olduğunu **düşündüğü için**^{mi}] öyle susuyordu? Je ^{li} şutjela **zato što je mislila** da je to nemoguće? [Ili zato što je bila ljuta?]
- (e) [Adamın **öldüğünü**^{mü}] sanıyorsun? “Zar misliš da je čovjek **umro?**”
- (f) [**Yürüyerek**^{mi}] geldin? “Jesi ^{li} došao **pješice?** [Ili na neki drugi način?]
- (ff)*[Yürüyerek] geldin^{mi}?

Na isti se način mogu fokusirati i infinitni oblici glagola: postponiranjem upitne čestice *mi* iza infinitne forme glagola, kao u primjerima od (a) do (f). Oni su izvedeni iz nefokusiranih (neutralnih) potvrdno-niječnih pitanja: (aa) [Siz buraya gelmeden önce] konuşur^{muyuz}? Hoćemo ^{li} razgovarati prije nego što dođete ovamo?; (bb) [Siz buraya gelince] işi konuşur^{muyuz}? Hoćemo ^{li} razgovarati o poslu kada dođete ovamo?; (cc) [Oğlunu düşünürken] kızıyor musunuz? Ljutite ^{li} se kad mislite na sina?; (dd) [Bunun imkânsız olduğunu düşündüğü için] susuyor^{muydu}? Je ^{li} şutjela zato što je mislila da je to nemoguće?; (ee) Adamın öldüğünü sanıyor^{musun}? Misliš ^{li} da je čovjek umro? Važno je zamijetiti da nefokusirano potvrdno-niječno pitanje u rečenicama s načinskim gerundima - (y)A i -(y)ArAk *nije moguće*, pa je rečenica (ff) *Yürüyerek geldin^{mi}? negramatična. Na postavljeno pitanje **Yürüyerek**^{mi} geldin? očekuje se odgovor DA [došao sam pješice] ili NE [nego autobusom], temeljem kojega saznajemo *kako* je netko došao, a ne *je li došao* jer ta činjenica nije upitna. Iz istoga je razloga i hrvatska rečenica Došao si **pješice?** gramatična, a ***Došao si** pješice? neprihvatljiva. Neprihvatljive su i hr. rečenice s naglašenim prilozima na -ĆI i -VŠI ukoliko imaju načinsko, a ne vremensko značenje: Crtaš li **sjedeći** [ili stojeći?], dok u ***Crtaš li** sjedeći? nije moguće fokusirati predikatni glagol jer se ne radi o nefokusiranom potvrdno-niječnom pitanju Crtaš li (ili ne crtaš)?

2.5.6.

- (a) **Beni**^{mi} hiç sevmiyorsun? Zar **mene** nimalo ne voliš?
- (b) **Böyle**^{mi} olacak? Zar (baş) **tako** mora biti?
- (c) **Para**^{mi} istiyor? Zar **novac** traži?
- (d) Gelmesini teklif eden **sen** değil^{miydin}? Zar mu [baş] **ti** nisi predložio da dođe?

Turska čestica *mi* prevodi se i hr. česticom *zar* kad se fokusiranim pitanjem izražava dodatno značenje čuđenja, nevjerice, sumnje i sl. U hrvatskom se skupa sa česticom *zar* koristi i modalna riječ *baş*,

no njezina je uporaba odlika razgovornog jezika. Kontrastivni osvrt na ustroj takvih rečenica ukazuje na jednu osobitost hrvatske rečenice: čestica *zar* uvijek je na početku potvrdnih i niječnih upitnih rečenica (npr. *Zar ti nije jasno?*, *Zar tako mora biti?*, *Zar ste poludjeli?*, SILIĆ & PRANJKOVIĆ 2005: par. 1081), dok se turska čestica *mI* stavlja iza riječi koja se u pitanju s primjesama spomenutih modalnih značenja želi fokusirati (a, b, c). Još jedna kontrastivno relevantna razlika između turskog i hrvatskog jezika tiče se linearnoga reda riječi u toj vrsti pitanja. Dok hrvatska čestica *zar* stoji na početku jer se njome uvodi pitanje, u turskom se uz pomicanje čestice *mI* u ovim pitanjima često pribjegava i inverziji kao dodatnom sredstvu fokusiranja (d). Ukoliko subjekt ostane u poziciji teme, odnosno na početku rečenice, tada mora biti jako naglašen jer je u protivnom rečenica neprihvatljiva: **Sen**, *gelmesini teklif eden değil miydin?*, usporedite sa: **Sen gelmesini teklif eden değil miydin?*

2.5.7.

- (a) Orhan kitabı aldı ^{mi}? Evet [aldı]. / Hayır [almadı].
 (aa) Je ^{li} Orhan uzeo knjigu? Da [uzeo je]. / Ne [nije uzeo].
 (b) Orhan **kitabı** ^{mi} aldı? Evet [aldı]. / Hayır, defteri aldı.
 (bb) Je ^{li} Orhan uzeo **knjigu**? Da [uzeo je]. / Ne, uzeo je olovku.
 (c) O kitabı **Orhan** ^{mi} aldı? Evet [aldı]. / Hayır, Hasan aldı.
 (cc) Je ^{li} **Orhan** uzeo knjigu? Da [uzeo je]. / Ne, Hasan ju je uzeo.
 (d) O kitabı Orhan **dün** ^{mü} aldı? Evet, [aldı]. / Hayır, bugün aldı.
 (dd) Je ^{li} Orhan **jučer** uzeo knjigu? Da [uzeo je]. / Ne, nego danas.

Na sva gornja pitanja može se odgovoriti s DA, a takvu se odgovoru mogu pridružiti i zališni (redundantni) dijelovi rečenice [u uglatim zagrada] ako se želi pojačati modalno značenje kategoričnosti. Kod niječnih odgovora na fokusirana pitanja (b), (c) i (d) odgovor s NE nije jasan i dostatan, pa mu se pridružuje pojašnjenje *koje se uvijek mora odnositi na fokus pitanja*: (b) ne **knjigu**, nego olovku, (c) ne **Orhan**, nego Hasan, (d) ne **jučer**, nego danas... itd. Primjeri pokazuju da ista zapažanja važe i za hrvatski jezik.

2.5.8.

- (a) Ayşe kitapları masaya koydu ^{mu}? Je ^{li} Ajša stavila knjige na stol?
 (a1) Evet. Da. / Hayır. Ne.
 (a2) Evet, koydu. Da, stavila je. / Hayır, koymadı. Ne, nije stavila.
 (b) **Ayşe** ^{mi} kitapları masaya koydu? Je ^{li} **Ajša** stavila knjige na stol?

- (b1) Evet, Ayşe koydu. Da, Ajša ih je stavila.
 (b2) Hayır, Ayşe koymadı, ben koydum. Ne, nije Ajša, nego ja.
 (b3) *Hayır, masaya. *Ne, na stol.
 (c) Ayşe kitapları **masaya**^{mi} koydu? Je ^{li} Ajša stavila knjige **na stol**?
 (c1) Evet, [kitapları masaya] koydu. Da, stavila je [knjige na stol].
 (c2) Hayır, masaya koymadı, çantaya koydu. Ne, nije ih stavila na stol, nego u torbu.
 (c3) *Evet, kitapları koydu. *Da, stavila je knjige.
 (c4) *Hayır, kitapları koymadı. *Ne, nije stavila knjige.

U fokusiranim pitanjima odgovoru se *nikada ne pridružuju nefokusirani* konstituenti; takav odgovor je neprihvatljiv *zato što sadrži informaciju koju sugovornik nije ni tražio* (b3, c3, c4).

2.6. Intonacijska (nulta) pitanja

2.6.1.

- (a) **Siz** yemeğinizi yediniz? Objedovali ste?
 (aa) *Yemeğinizi **siz** yediniz?
 (b) **Siz** evlisiniz? Oženjeni ste?
 (bb) *Evlisiniz **siz**?

Intonacijska pitanja u kontrastiranim jezicima razlikuju se u sljedećem: 1) u turskom su relativno rijetka, a u hrvatskome dosta uobičajena; 2) u turskom su kontekstualno uključena, a u hrvatskome taj kriterij nema važnosti. Intonacijska pitanja specifična su za razgovorni jezik i pripovjedački stil. Posve su zapostavljena u turskom jezikoslovlju, a MIHALJEVIĆ (1995: 20-21) navodi da se ni u hrvatskom nitko nije bavio tom vrstom pitanja. Temeljem maloga broja primjera i “jezičnoga osjećaja” nekolicine izvornih govornika, autor ovoga rada zaključuje da su intonacijska pitanja s inverzijom subjekta neprihvatljiva u turskom jeziku (primjeri aa, bb); namjesto njih čuju se tzv. čista intonacijska pitanja (a, b). Dakako, početne bi impulse daljnjim istraživanjima morali dati turski jezikoslovci.

2.6.2.

- (a) Ben senin üvey evlâdınım? (Y. Kadri) Ja sam tvoj pastorak?
 (b) Başka bir lokantaya gitsek? A da odemo u neki drugi restoran?
 (c) Sebep? Yok... Mantık? Yok... Mana? O da yok... (Dizdaroğlu 1976:313)
 Razlog? Nema ga... Logika? Nema je... Smisao? Ni njega nema...

- (d) Gözler? Onaları görmedim. Oči? Nisam ih vidio.
- (e) Sonra? Bir başka gün? Kasnije? Neki drugi dan?
- (f) *Sen sınıfta sigara içiyorsun?

Navedeni turski primjeri kontekstualno su uključeni; kontekstualno neuključenog (neutralnog) pitanja gotovo da i nema u svakodnev-
nim govornim situacijama. Stoga pitanje *Mogu uzeti vaše novi-
ne?*, kojom se obraćamo nepoznatu suputniku u vlaku, u turskom
nije moguće postaviti samo intonacijom (*Gazetenizi alabilirim?),
nego isključivo upitnom česticom (Gazetenizi alabilir ^{miyim?}). Na-
dalje, zamjetno je da su turska intonacijska pitanja relativno kratka;
primjer (a) netipičan je i izrazito stilski markiran (iz književnog je
djela). U svakodnevnoj komunikaciji isti bi se primjer smatrao
čudnim ili neprihvatljivim, te bi izvorni govornici upotrijebili
upitnu česticu *mi*: Ben senin güvey evlâdın ^{miyim?} Osim toga,
čini se da se intonacijskim pitanjem u turskom jeziku ne može
istaknuti fokus. Zbog toga je rečenica (f) neprihvatljiva jer nema
smisla (*Sen sınıfta sigara içiyorsun? *Puşış u razredu? ± *Jesi li
puşaç u razredu?); ona postaje smisljena tek onda kad upitnom
česticom fokusiramo priložnu oznaku mjesta, npr. Sen **sınıfta** ^{mi}
sigara içiyorsun? Zar ti puşış **u razredu?** (= Kako se usuđuješ
puşiti u razredu?), odnosno Sen sınıfta **sigara** ^{mi} içiyorsun? Zar
puşış u razredu? (a ne uçış, što bi se očekivalo).

2.6.3.

- (a) BELKİ hikayemin sonunu merak ediyorsunuz? Možda Vas
zanima kraj moje priče?
- (b) BELKİ bu ikinci kocanı seviyorsun? Možda voliš tog svog
drugog muža?
- (c) DEMEK siz İran'a? Znači, vi u Iran?
- (e) HANİ bugün kasabaya gidecektin? Zar nisi trebao danas ići u
grad?
- (f) HANİ bana bir hediye getirecektin? A gdje ^{li} je ono da ćeš mi
donijeti poklon?
- (g) Ağlıyorsun! HANİ ağlamayacaktın. HANİ tahammül edecektin?
Plačeş! A gdje je ono [obećanje] “neću plakati”? A gdje je ono
“izdržat ću”?
- (h) YA gazeteciler? YA teyizyoncular? Onları da davet edelim!
A novinari? A ljudi s televizije? Pozovimo i njih!

Upitna se intonacija često pojačava modalnim riječima i prilozima.
Posebice se u turskome jeziku vrlo često koriste sljedeće mogućnos-
ti: 1. modalni prilog / riječ *belki* “možda” (primjeri a, b); 2. reče-

nični konektor *demek* “znači” u pitanjima kojima se preispituje neki zaključak, gdjekad s primjesom čuđenja i zatečenosti (primjeri c, d); 3. modalna riječ *hani*, kojom se anaforički upućuje na sadržaj o kojemu je već bilo govora (predikat je uvijek u futuru perfekta, primjeri f, g); 4. upitna čestica *ya?* “a?” (h).

3.0. DOPUNSKA PITANJA

- 3.1. (a) Adam sarhoş, **değil** ^{mi}? Čovjek je pijan, **zar ne?**
 (b) Adam sarhoş **değil** ^{mi}? Nije li čovjek pijan?
 (c) Adam sarhoş, **öyle** ^{mi}? Čovjek je pijan, **je l' tako? / je l' da?**
 (d) Nasıl? Sana benden de bahsetti **ha?** Kako? Govorio ti je i o meni, **a?**
 (e) Geldin **ha?** Došao si, **a?**

I turski i hrvatski jezik mogu na kraju *izjavne rečenice* imati dopunsko pitanje koje katkad nazivaju “upitnim privjeskom” (eng. tag question, tur. onaylamalı soru). Dopunska pitanja uvijek su na kraju, a na njih se očekuje potvrda sadržaja izrečenog pitanja. Za razliku od onih u engleskome jeziku, nepromjenljiva su i glase *değil mi?*, *öyle mi?*, *olur mu?*, *ne olur? / n' olur?*, *ha?* itd., a u hrvatskom *zar ne?*, *jel da?*, *nije li?*, *je li?*, *a?* i dr. (primjeri a, c, d, e). U turskome jeziku intonacija s kojom je izgovoren “privjesak” *değil mi* određuje njegovu funkciju, odnosno kontrast između “privjesak-pitanja” (primjer a) i uobičajenog potvrdno-niječnog pitanja (b). U primjeru (b) predikatni oblik *sarhoş değil mi* izgovara kako jedinstvena uzlazna intonacijska cjelina (u pitanju je dvostruka preoblika: negacija i pitanje), dok se u (a) upitni privjesak intonacijski neovisan od izjavne rečenice kojoj se priključuje.

4.0. ALTERNATIVNA PITANJA

- 4.1. (a) Çay ^{mi} istiyorsun? Kahve ^{mi} istiyorsun?
 (b) Çay ^{mi} [~~istiyorsun~~] kahve ^{mi} istiyorsun?
 (c) Çay ^{mi} istiyorsun kahve ^{mi} [~~istiyorsun~~]?
 (d) Çay ^{mi} istiyorsun yoksa kahve ^{mi}?
 (e) Çay ^{mi} kahve ^{mi}?
 (aa) Hoćeš ^{li} kavu? Hoćeš ^{li} čaj?
 (bb) Hoćeš ^{li} kavu ili hoćeš [~~li~~] čaj?
 (cc) Hoćeš ^{li} kavu ili [~~hoćeš~~] čaj?
 (dd) Čaj ili kavu?

U dubinskoj strukturi alternativnog pitanja (tur. seçenekli evet/hayır sorusu) sadržane su najmanje dvije upitne rečenice. One se sklapaju u složenu tako što se brišu identični, pa stoga zališni dijelovi nekadašnjih ishodišnih rečenica. Razlika između kontrastiranih jezika jest u sljedećem: 1) u turskome se nikada ne može brisati udvojena upitna partikula *mI* jer se njome *fokusira sadržaj ponuđen kao alternativni izbor* – čaj ili kava (primjeri a, b, c), dok se u hrvatskom obvezatno briše druga po redu upitna čestica *li* (bb, cc); 2. u turskome se ishodišne rečenice sklapaju asindetski (b, c, d), a uvođenje veznika *yoksa* “ili” (d) posve je fakultativne naravi, i po svoj prilici novija pojava, dok je za hrvatski obvezatno povezivanje ishodišnih rečenica rastavnim veznikom ili. Ponaavljanjem modalnog glagola u hr. primjeru (bb) samo se naglašava prateće modalno značenje, pa takva reduplikacija nije strukturno obilježje ovoga tipa rečenica. Osim spomenutog, hrvatski raspolaže mogućnošću pitanja intonacijom, dakle izostavljanjem predikatnog glagola (dd), dok je u turskom obvezatna udvojena partikula *mI* čak i kad se implicitni predikatni glagol izostavlja (e).

- 4.2. (a) **Tiyatroya**^{mI} gidecek, **evde**^{mI} kalacak?
 (b) **Tiyatroya**^{mI} gidecek, **sinemaya**^{mI}?
 (aa) Hoće^{li} *ići* u kazalište, ili će *ostati* doma?
 (bb) Hoće^{li} *ići* u kazalište, ili u kino?

Ako ishodišne rečenice preoblikovanog alternativnog pitanja nemaju istovjetnih rečeničnih konstituenata (primjer a), onda se u turskom jeziku sklapaju asindetski (turski), a u hrvatskom sindetski, tj. rastavnim veznikom ili (bb). U hrvatskom se ne ponavlja pomoćni glagol (aa), no ako se ponovi, tada više nije pomoćni (fukur), nego naglašeno modalni (htjeti): **Hoćeš li** (= *želiš li*) *ići* u kino, ili **hoćeš** *ostati* doma? Ako nema naglašavanja, istovjetni konstituent u ishodišnim rečenicama briše se kao zališan (b, bb).

- 4.3. (a) Kim **tiyatroya** gitmek istiyor, kim **sinemaya**? (ERGUVANLI 1984: 120)
Tko želi *ići* u kazalište, a tko u **kino**?
 (b) *Tiyatroya **kim** gitmek istiyor, sinemaya **kim**?
 (c) Tiyatroya **kim** gitmek istiyor, **kim** istemiyor? **Tko** želi *ići* u kazalište, a **tko** ne želi?

Ponuđeni izbor najmanje dviju mogućnosti (kazalište ili kino) uvijek je fokusiran (primjer a), pa stoga priložne oznake koje odgovaraju na pitanje *kamo?* stoje neposredno pred glagolom. Mogući

odgovor je *Moja žena želi ići u kazalište, a ja u kino*. Primjer (b) je neprihvatljiv stoga što u fokusu nije ponuđena alternacija (kazalište ili kino), nego upitna zamjenica *kim* (tko). Drugim riječima, ne radi se o alternativnom, nego dopunskom pitanju. Primjer (c) *nudi drugi alternativu* (ili ići, ili ne ići), pa je u fokusu zamjenica *kim* “tko”.

- 4.4. (a) **Akıllı**^{mi}, **güzel**^{mi} kızları seversin? Voliš^{li} **pametne** ili **lijepe** djevojke?
- (b) **Yeşil**^{mi}, **kırmızı**^{mi} elmayı seversin? Voliš^{li} **zelene** ili **crvene** jabuke?
- (c) **Çilekli**^{mi}, **sade**^{mi} dondurma istersin? Želiš^{li} sladoled s **jagodama** ili **običan**?
- (d) **Evlenecek bir kadın**^{mi} arıyor, **eğlenilecek**^{mi}? Traži^{li} ženu za **ženidbu** ili za **provod**?
- (dd) **?Evlenecek**^{mi}, **eğlenilecek**^{mi} bir kadın arıyor?
- (e) **Çalışan bir kadın**^{mi} arıyor, **çalışmayan**^{mi}? Traži^{li} **ženu koja će raditi**, ili **koja neće**?
- (ee) **?Çalışan**^{mi}, **çalışmayan**^{mi} bir kadın arıyor?
- (f) **Okuduğu gazeteyi**^{mi} arıyor, **okumadığını**^{mi}? Traži^{li} **novine koje je pročitao**, ili **koje nije**?
- (ff) ***?Okuduğu**^{mu}, **okumadığı**^{mi} gazeteyi arıyor?

Atribute koji su porijeklom kvalitativni pridjevi (primjeri a, b, c) moguće je fokusirati samo u alternativnim pitanjima (vid. par. 4.4.). Kod atributno upotrijebljenih participa fokusira se cijela sintagma (d, e, f), dok primjeri s fokusiranim participom (dd, ee) kod izvornih govornika (lektora turskog jezika) izazivaju nedoumicu. Primjer (ff) posebno je problematičan. Čini nam se da ne postoje sintaktička i semantička ograničenja zbog kojih bi, primjerice, rečenica (a) bila prihvatljiva, a (ee) neprihvatljiva, pa bi se anketa možda morala proširiti na veći broj ispitanika.

- 4.5. (a) Sınavı boş **gezerek**^{mi}, sürekli **çalışarak**^{mi} kazanırsın?
- (b) Bunu **evlendiğinde**^{mi}, eşinden **boşandığında**^{mi} anladın?
- (c) **Kızdığın için**^{mi}, **vaktin olmadığı için**^{mi} uğramıyorsun?
- (aa) Hoćeš^{li} ispit položiti **tumarajući naokolo**, ili **radeći**?
- (bb) Jesi^{li} to shvatio **kad si se oženio**, ili **kad si se rastao od žene**?
- (cc) Je^{li} ne navraćáš **zato što si se naljutio na mene**, ili **zato što nemaš vremena**?

Alternativnim se pitanjem mogu obuhvatiti i infinitne forme glagola (a, b, c), čiji semantički ekvivalenti mogu biti i hrvatske zavisnosložene rečenice (bb, cc).

4.5.1.

(a) Bu başarı **reklamın**^{m1}, **ürünün**^{mü}, **planlamanın**^{m1}, **para-**
razlamanın^{m1}?

(aa) Je^{li} to uspjeh reklame, proizvoda, planiranja ili prodaje?

Alternativno pitanje može uključivati dvije ili više alternacija (u gornjem su primjeru četiri). Turski jezik dopušta mogućnost eliminiranja nekih zališnih gramatičkih morfema, među njima i ličnih nastavaka pomoćnoga glagola biti, npr. Seni seviyor-Ø ve sayıyor-um = Seni seviyor-um ve sayıyor-um (Volim te i poštujem), no u alternativnom se pitanju *ne može brisati ni jedna od upitnih čestica kojima se ističe ponuđena alternacija*. U hrvatskom se pak koristi asindetski niz sa “zatvaračkim” veznikom “ili”, a upitni oblik pomoćnoga glagola čuje se samo na početku rečenice.

4.6. (a) Hasan bu yalana **inanıyor**^{mu}, **inanmıyor**^{mu}, bunu bilmiyorum.

(b) *Hasan'ın bu yalana inanıp^{m1} inanmadığını^{m1} bilmiyorum.

(c) Hasan'ın bu yalana **inanıp inanmadığını** bilmiyorum.

(aa) Vjeruje^{li} Hasan u tu laž, ili ne vjeruje, to ne znam.

(cc) Ne znam vjeruje^{li} Hasan u tu laž.

Jedini slučaj kad se u turskome jeziku vrši preoblika brisanja upitne čestice *mi* u ishodišnim rečenicama jest kad se afirmativni i niječni predikati ishodišnih rečenica s identičnim predikatom (primjer a) preoblikuju u glagolske imenice na -DIk i -(y)AcAK te uvrste kao objektna dopuna glagola govorenja i mišljenja (c). Alternativni finitni predikati ishodišnih rečenica (*inanıyor*^{mu}, *inanmıyor*^{mu}) i nakon poimeničenja ostaju udvojeni (*inanıp inanmadığını*). U hrvatskom se pak zavisnoupitne rečenice ne doživljavaju kao alternativno pitanje (Recite mi jeste li potpisali taj ugovor?), ali se ono čuje kad se, primjerice, s inzistiranjem ili opetovano traži od sugovornika da se izjasni o izboru jedne od ponuđenih mogućnosti: *Recite mi jeste li potpisali taj ugovor, ili niste?*

4.7. (a) Ayşe kitapları **masaya**^{m1} **çantaya**^{m1} koydu?

(a1) *Evet, masaya koydu.

(a2) *Hayır, çantaya koydu.

(a3) Masaya [koydu]. / Çantaya [koydu].

(a4) Hayır, dolabın içine koydu.

(b) Je^{li} Ajşa stavila knjige na stol ili u torbu?

(b1) *Da, stavila ih je na stol.

(b2) *Ne, stavila ih je u torbu.

(b3) [Stavila ih je] na stol. / [Stavila ih je] u torbu.

(b4) Ne, [ni jedno, ni drugo], stavila ih je i ormar.

Na alternativna pitanja ne može se ni u turskom, niti u hrvatskom jeziku odgovoriti s DA ili NE (primjeri a1, a2, b1, b2), ali ispravan odgovor može biti ili jedan od fokusa (a3, b3), ili pak neka treća mogućnost (a4, b4), koja negira obje navedene mogućnosti u korist neke treće. Stoga je takvu rečenicu moguće otpočeti niječnim prilogom NE: *Ne, ni jedno, ni drugo, nego....*

5.0. POSEBNA PITANJA

5.1. Posebnim, zamjениčkim, pronominalnim ili Wh-pitanjem ne traži se od sugovornika potvrda ili nijekanje sadržaja rečenice, nego se pita za jedan njezin dio. Po MIHALJEVIĆU (1995: 25) ta su pitanja tipična po sljedećem: 1. imaju “upitni operator”, a to je najčešće upitna riječ (jedna ili više) zamjениčkog porijekla; 2. na njih ne može odgovoriti potvrdno ili niječno, a odgovor čini “skup izraza koji, kad su umetnuti na prazno mjesto, čine rečenicu istinitom”; 3. osim što je upitni operator, upitna riječ *ima i sintaktičku ulogu nedostajućega konstituenta na praznom mjestu*, što se vidi i po tome da ima padež karakterističan za tu sintaktičku ulogu.

5.2. (a) Sana **KİM** (↑) yazıyor? **TKO** (↑) ti piše?

(b) Buraya **NE ZAMAN** (↑) geldin? **KAD** (↑) si došla ovamo?

(c) **HANGİ** (↑) kitaptan sözediyorsun? (↑) **O KOJOJ** (↑) knjizi govoriš?

U obama kontrastiranim jezicima pitanje se može postaviti upitnim zamjenicama (a), upitnim priložima (b) i upitnim pridjevskim zamjenicama (c). Što se intonacije tiče, u oba se jezika upitne riječi izgovaraju naglašeno i s uzlaznom intonacijom.

5.3. (a) Okulda **KİMLERLE** görüştün? S kime si se susreo u školi?

(b) Pakette **NELER** vardı? Što je (sve) bilo u paketu?

(c) **NEYİNİZ** var? **NERENİZ** ağrıyor? Što vam je? Što vas boli?

(d) **Kızın NESİNİ** beğeniyorsunuz? Što vam se sviđa kod te djevojke / na toj djevojci?

(e) **HANGİNİZ** anahtarı getirecek? Koji će od vas donijeti ključ?

(f) **KAÇINIZ** oynadı, **KAÇINIZ** dinledi? Koliko vas se igralo, a koliko se odmaralo?

Za razliku od hrvatskih, turske upitne zamjenice *kim* “tko” i *ne* “što” mogu biti u množini: *kimler* “tko sve”, *neler* “što sve” (primjeri a, b), dobivati posvojne sufikse (c) i biti u genitivnoj vezi s imenicom (d). Usto, neke se pridjevske zamjenice osamostaljuju tek kad dobiju posvojne sufikse (e, f).

5.4.

Tur. jezik: upitni operator mijenja poziciju	Hrvatski jezik: upitni operator na početku
(a) Kitapları NEREYE koydun?	(aa) KAMO si stavila knjige?
(b) NEREYE kitapları koydun?	(bb) KAMO si stavila knjige ?
(c) NEREYE kitapları koydun?	(cc) KAMO si stavila knjige?
(d) * NEREYE kitapları koydun?	(dd)* KAMO si stavio knjige ?

Na sintaktičkome planu relevantno je uočiti sljedeće: u turskom jeziku upitne riječi mogu biti u fokusu (a), ili pak u prednjem, *tematskom* polju rečenice (b); u tom slučaju “prirodni” je fokus na konstituentu neposredno ispred predikata. U hrvatskome pak upitne su riječi uvijek na početku rečenice *bez obzira na to radi li se o temi ili fokusu*, pa se fokusiranje postiže intonacijom: **Kamo** si stavila knjige? / **Kamo** si stavila **knjige**? (tj. ne pitam za bilježnice). Dakako, upitne se zamjenice i prilozi moraju pomicati prema srednjem polju rečenice ukoliko se gomilaju, kao u primjeru *Kada sam, kako i kome* napravio neko zlo? Međutim, i u turskom se rečenični konstituent uvijek može fokusirati i intonacijom, tako da je obavijesno ustrojstvo rečenica (a) i (c) isto – u oba slučaja u fokusu je neizravni objekt **nereye**. Temeljno pravilo obavijesnoga ustroja svake turske i hrvatske rečenice glasi da u istoj rečenici *nikada ne mogu biti dva fokusa*; stoga su rečenice (d) i (dd) neprihvatljive.

5.4.1.

- (a) Şu paketleri **KİM** getirdi? / (aa) **TKO** je donio te pakete?
 (b) Bu ormanda eşeği **NEREDEN** bulurum? / (bb) **GDJE** ću u ovoj šumi naći magarca?
 (c) Leylek başını **NE YANA** çevirdi? / (cc) **NA KOJU** je stranu roda okrenula glavu?

- (d) **KİM şu paketleri** getirdi? / (dd) **TKO** je donio **te pakete**?
 (e) **NEREDEN** bu ormanda **eşeği** bulurum? / (ee) **GDJE** ću u ovoj
 šumi naći **magarca**?
 (f) **Leylek NE YANA başını** çevirdi? / (ff) **NA KOJU** je stranu
 roda okrenula **glavu**?

Već je spomenuto da su u kontekstualno neuključenim potvrdno-niječnim pitanjima upitne zamjenice i prilozi uvijek pred predikatom (a, b, c). Fokusiranje nekog drugog rečeničnog konstituenta postiže se njegovim stavljanjem pred predikat i pomicanjem upitne zamjenice ili upitnog priloga u prednje polje rečenice (primjeri d, e, f). U hrvatskom se obavijesni ustroj istih rečenica mijenja intonacijom (dd, ee, ff).

5.4.2.

- (a) **Ayşe annesini doktora götürdü.** / (aa) **Ajša** je odvela majku doktoru.
 (b) **KİM** annesini doktora götürdü? / (bb) **TKO** je majku odveo doktoru?
 (c) Annesini doktora **KİM** götürdü? / (ff) **TKO** je majku odveo doktoru?
 (d) **Ayşe KİMİ** doktora götürdü? / (cc) **KOGA** je **Ajša** odvela doktoru?
 (e) **KİM KİMİ** doktora götürdü? / (dd) **TKO** je **KOGA** odveo doktoru?
 (f) **KİM KİMİ KİME** götürdü? / (ee) **TKO** je **KOGA KOMU** odveo?
 (g) ***KİMİ** **Ayşe** doktora götürdü? / (gg) **KOGA** je **Ajša** odvela doktoru?
 (h) ***KİME** **Ayşe KİMİ** götürdü? / (hh) **KOME** je **Ajša KOGA** odvela?
 (i) ***KİM** doktora **KİMİ** götürdü? / (ii) **TKO** je doktoru **KOGA** odveo?
 (j) ***KİMİ** doktora **KİM** götürdü? / (jj) **?KOGA** je doktoru **TKO** odveo?
 (k) ***KİME KİMİ KİM** götürdü? / (kk) **?KOME** je **KOGA TKO** odveo?

U primjeru (b) fokusiranje je postignuto intonacijom, u (c) pak sintaktičkom pozicijom objektne dopune. Primjeri (d), (e) i (f) zanimljivi su po tome što se u njima susreće više padežnih oblika upitne zamjenice kim “tko”. Ti oblici stoje u sintaktički obvezatnom nizu S+Odir+Oindir+P (e, f), koji se *ne smije prekinuti uba-*

civanjem neke riječi među članove tog niza (stoga su primjeri h, i, j, k neprihvatljivi). Ako se taj niz naruši stavljanjem objektne dopune pred subjekt rečenice (primjer k), ili pak prekidanjem niza pitanja nekim drugim rečeničnim konstituentom (primjeri h, i, j), takva se rečenica smatra negramatičnom. U hrvatskome pak linearna je pozicija upitnih zamjenica nešto slobodnija, ali se ne bi moglo reći da nema restrikcija. Čini se naime da bi upitnikom obilježene primjere (jj) i (kk) teško bilo kontekstualizirati.

5.4.3.

- (a) Ayşe annesini hastaneye götürdü. / (aa) Ajša je odvela majku u bolnicu?
 (b) KİM annesini NEREYE götürdü? / (bb) ?TKO je majku KAMO odveo?
 (c) *NEREYE KİM annesini götürdü? / (cc) ?KAMO je TKO odveo majku?
 (d) *NEREYE annesini KİM götürdü? / (dd) ?KAMO je majku TKO odveo?

Ista pravila vrijede i za rečenice s upitnim priložima. Stoga je rečenica (b) gramatična, dok su primjeri (c) i (d) negramatični. Što se pak hrvatskih primjera tiče, čini se da su (cc) i (dd) neprihvatljivi iz istog razloga kao i primjeri (jj) i (kk) iz prethodnoga paragrafa: red se riječi naime čini “neobičnim” kad se subjekt izrečen upitnom zamjenicom nađe iza drugih upitnih riječi u kosim padežima.

5.4.4.

- (a) KİM KİMİ KİME götürdü? (↑) TKO je KOGA KOMU odveo?
 (b) *Kim kimi KİME götürdü? (↑) *Tko je koga KOMU odveo?

Upitne se riječi uvijek izgovaraju naglašenije, čak i onda kad su u nizu (a), a rečenica se završava uzlaznom intonacijom. Naglašavanje samo jedne od upitnih riječi, u primjeru (b) to je zamjenica KİME, odnosno zamjenica KOMU, u oba se jezika smatra neprihvatljivim. Isto bi vrijedilo i za bilo koju drugu upitnu zamjenicu ili prilog, npr. KİM KİMİ NEREYE (NİÇİN, NE ZAMAN) götürdü? TKO je KOGA KAMO (ZAŞTO, KADA) odveo?

- 5.5. (a) HANGİ yazarı sen seviyorsun? / (aa) KOJEGA ti pisca voliš?
 (b) HANGİ resmi sen beğendin? / (bb) KOJA se slika tebi dopala?
 (c) * HANGİ sen beğendin resmi?

U hrvatskom je moguće rastaviti upitni pridjev od upravnoga člana sintagme, što se vidi i iz primjera (aa) i (bb), dok je u turskom

takvo što nemoguće. Stoga su turske rečenice (a) i (b) gramatički korektne, dok je primjer (c) ilustracija tipične pogreške koju studenti prave prevodeći na turski jezik hrvatsku rečenicu *Koja se tebi slika dopala?*

6.0. EHO PITANJE

6.1. Izjavne rečenice preoblikuju se u upitne ili s pomoću čestice *mI*, ili pak upitnom zamjenicom, odnosno upitnim prilogom, *ali nika-da i jednim i drugim sredstvom preoblake*. Stoga je rečenica *KİM geldi ^{mi}? negramatična, pa se može pretpostaviti da je ciljano pitanje glasilo ili KİM geldi? (Tko je došao?), ili KİMSE geldi ^{mi}? (Je li netko došao?), ili pak KİM ^{mi} geldi? **TKO** je došao? (vid. Paragraf 7.3.1.). Pa ipak, u tzv. eho pitanjima moguće je istodobno upotrijebiti i upitnu česticu *mI*, i upitnu zamjenicu/prilog, i to onda kad upitano lice iz nekog razloga ponavlja pitanje koje mu je upućeno (traži potvrdu postavljenog pitanja, pretvara ga u retoričko pitanje i sl.). Eho pitanja ne izvode se dakle iz izričnih, *nego iz već postojećih upitnih rečenica*, pa su po tome i nazvana. Budući da se na njih daje pozitivan ili negativan odgovor, i ona pripadaju u potvrdno-niječna pitanja.

- 6.2. (a) Ben çocuğu okula götürdüm ^{mü}? Jesam ^{li} dijete odveo u školu?
(neutralno eho pitanje)
(b) Ben çocuğu **okula** ^{mi} götürdüm? Jesam ^{li} dijete odveo **u škol-u**? (fokusirano eho pitanje)

Najčešći način postavljanja eho pitanjem jest ponavljanje sugovornikova pitanja u odgovarajućem gramatičkom licu. Ako je riječ o izravnoj komunikaciji, lični se nastavak za drugo lice jednine ili množine zamjenjuje ličnim nastavkom prvoga lica jednine ili množine (primjeri a, b). Takvo eho pitanje identično je pitanju koje govorno lice postavlja samome sebi kad dvoji je li nešto učinio ili nije.

- 6.3. (a) [Ben çocuğu okula götürdüm ^{mü}] dedin? Pitaš ^{li} (to) jesam li dijete odveo u školu?
(b) [Ben okuldan memnun ^{muyum}] dedin? Pitaš ^{li} (to) jesam li zadovoljan školom?
(c) [KİM çocuğu okula götürdü] diye sordun ^{mu}? Pitaš ^{li} tko je dijete odveo u školu?

Eho pitanje može se ustrojiti i preoblikovanjem upravnoga govora u neupravni (ČAUŠEVIĆ 1996: 485-487). To se postiže na dva

načina: 1) izravnim uvrštavanjem pitanja uz glagol *demek* “reći”, pri čemu se upitnost izražava *samo uzlaznom intonacijom*, npr. *dedin?* “rekao si?”(↑), *a ne upitnom česticom* (primjeri a, b): 2) izravnim uvrštavanjem pitanja uz glagol *sormak* “pitati” (uvijek upitni oblik), koji se uz neupravni govor povezuje gerundom *diye*, dakle: ... *diye sordun^{mu}?* “pitaš li... / jesi li pitao...” (primjer b). Važno je pritom istaknuti da ishodišno pitanje koje uvrštavamo uz spomenute glagole *nema uzlaznu intonaciju*. U vezi s rečenim usporedite sljedeće primjere: *Geç kaldım^{mi}* (↑) “Jesam li zakasnio?” i *Geç kaldım^{mi} diye sordun mu?* (↑). “[Pitaš li] jesam li zakasnio?”

- 6.4. (a) [Okula gitti^{mi}] diye sordun^{mu}? Pitaš li je li otišla u školu? (neutralno)
 (b) [Okula gitti^{mi}] diye^{mi} sordun? Pitaš li je li otišla u školu? (fokusirano)
 (c) *[Okula gitti^{mi}] mi dedin?

U primjeru (b) stavljanjem upitne čestice *mi* iza *diye* može se fokusirati sugovornikovo pitanje ako govorno lice želi pojasniti pita li ga se baš to, ili pak nešto drugo. Isti postupak nije moguć s glagolom *demek* (primjer c)

- 6.5. (a) KİM geldi? Tko je došao? (neutralno pitanje)
 (b) KİM^{mi} geldi? / (bb) [KİM^{mi} geldi] diye sordun^{mu}? Jel (pitaš) Pitaš li tko je došao?
 (c) KİM^{mi} kitapları masaya koydu? / (cc) [KİM^{mi} kitapları masaya koydu] diye sordun^{mu}?
 Jel (pitaš) tko je došao?, Pitaš li tko je došao?
 (d) Bunu NASIL^{mi} yaptı? / (dd) [Bunu NASIL^{mi} yaptı] dedin?
 Jel pitate kako je to napravio? / Pitate kako je to napravio?
 (e) Babam NEREYE^{mi} gitti? / (ee) [Babam NEREYE^{mi} gitti] diye sordunuz^{mu}?
 Jel pitate kako je otišao moj otac? / Pitate li kako je otišao moj otac?
 (f) HANGİ YOLDAN^{mi} gitti? / (ff) [HANGİ YOLDAN^{mi} gitti] diye sordun^{mu}?
 Jel pitaš kojim je putem otišao? / Pitaš li kojim je putem otišao?

Eho pitanja s upitnim zamjenicama i priložima izvode se iz dopunskih na dva načina: 1. tako što se upitnom česticom *mi* fokusira upitna riječ (primjeri b, c, d, e, f); 2. tako što se dopunsko pitanje uvrsti uz glagole *sormak* i *demek* (primjeri bb, cc, dd, ee, ff).

U prvom slučaju upitne se riječi izgovaraju naglašeno i s uzlaznom intonacijom; u drugome se pak uzlazna intonacija čuje samo na kraju rečenice: KĪM^{mi} (↑) geldi? // KĪM^{mi} geldi diye sordun^{mu?} (↑)

7.0. POJAČANJE MODALNOG ZNAČENJA UPITNOSTI

7.1. Hrvatska čestica *li* dolazi i iza nekih drugih upitnih riječi (zamjenica i priloga). U takvim slučajevima funkcionira kao “pojačivač upitnog značenja”, npr. Gdje LI je sada?, Što LI radi? S istim pojačivačem mogu biti i kvaziupitne, što u primjerima znači zapravo usklične rečenice: Lijepa li je! Gdje li ga nađe! (SILIĆ & PRANJKOVIĆ 2005: par. 1079)

- 7.2. (a) *Acaba* biliyor mu? Bože, zna li?
 (b) Kimi seviyor *acaba*? Pitam se koga voli? / Koga li (samo) voli?
 (c) İzin konusunda kiminle görüşsem *acaba*? S kim bih mogao razgovarati o dopustu?
 (d) A: Ayşe kocasından ayrılmış. B: *Acaba*? A: Ajša se rastala od muža. B: Zar?
 (e) Kalacak mısınız *yani*? Pa zar ćete ostati?
 (f) Bu su içilirmi *ya*? Zar se ta voda pije? (= Ta se voda ne pije!)
 (g) Bu yaşta evlenmezmi *ya*? Zar se u ovoj dobi ne ženi? (= Dakako da se ženi!).

Osim spomenutih, u turskom jeziku postoje još neke modalne riječi/prilozi kojima se pojačava modalno značenje upitnosti. To su: 1. *acaba*, čije je modalno značenje uvijek kontekstualno uključeno iako se u rječnicima navode razni “prijevodni” ekvivalenti, npr. “pitam se, bilo bi zanimljivo znati, da mi je/volio bih znati” i dr. (primjeri a, b). S kondicionalom se pojačava značenje upitnosti s naglašenim modalnim značenjem dvojbe, isto i u hrvatskome jeziku (c). U samostalnoj uporabi (samo ako zamjenjuje cijelu rečenicu) modalnom se riječju *acaba* izriče pitanje s primjesama sumnje, te se prevodi hrvatskom upitnom česticom *zar* (d); 2. *yani*, modalna riječ kojom se u upitnoj rečenici (a tada je uvijek na kraju pitanja) izražava čuđenje ili iznenađenje (e); 3. *ya*, upitna čestica kojom se u retoričkom pitanju uvijek sugerira suprotan odgovor te stoga odgovara hrvatskoj partikuli *zar* (f, g).

8.0. NEPRAVA PITANJA

- (a) Biz kahve içerken ev **sahibi gelmez ^{mi}**? Dok smo pili kavu, *najednom* banu gazdarica!
- (b) Bunu yapmaya **hiç ^{mi} hiç** niyeti yok. On to *uopće* ne namjerava napraviti.
- (c) Bunu duyunca **kızar ^{mi} kızar**. Kad to čuje, *gadno* će se naljutiti.
- (d) [Bu konu **açıldı ^{mi}**] hep kavga ediyorlar. *Çim se načne ta tema*, uvijek se posvađaju.
- (e) **Güzel mi güzel** sözler söyledi! Lijepo *li* je riječi izgovorio!

Iako se ovaj rad ne bavi semantičkom klasifikacijom⁵, ipak treba skrenuti pozornost na posebne slučajeve uporabe upitne čestice *mI*. Neočekivana realizacija neke radnje može se izraziti i niječnim upitnim oblikom 3. lica nepravog prezenta (primjer a). Doslovan prijevod te rečenice glasi: *Dok smo pili kavu, zar da ne bane gazdarica?* Relevantno je istaknuti da u toj rečenici čujemo upitnu intonaciju, dok je u hrvatskome jeziku ona usklična. Redupliciranjem priložne odredbe (b) ili predikatnog glagola (c), i to tako da se prvome članu reduplikata pridruži upitna partikula *mI*, postiže se intenziviranje priložnoodredbenog, odnosno glagolskog značenja. U primjeru (d) riječ je o jednoj vrsti asindetškog sklapanja kakvo poznaje i hrvatski jezik. Gdje kada se upitna čestica *mI* i u turskome jeziku čuje s uskličnom intonacijom (primjer e, u kojem je česticom *mI* intenzivirano značenje pridjeva). U tome vidimo paralelu s gore opisanom uporabom upitne čestice *li* (vid. prijevod rečenice e i par. 2.3.1.).

LITERATURA

- AKSU-KOÇ i dr. (1986): Aksu-Koç, A. & Erguvanlı-Taylan, E. (Eds.), *Proceedings of the Turkish Linguistics Conference*. August 9-10, 1984. Istanbul: Bosphorus University Publications.
- ATABAY (1981): Atabay, N. & Özel, S. & Çam, A., *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: TDK yayımları.

⁵ Ne zanima nas, dakle, standardno retoričko pitanje tipa Boş ver canım, kim buna inanır? Pusti to, dragi moj, tko u to vjeruje?; Allahaşkına efendim, aleyhinize konuşabilir miydim? Zaboga, gospodine, zar bih mogao govoriti protiv vas?; Seni sevmez olur muyum? Zar mogu / zar bih te mogao ne voljeti?; Bunu bilmez olur muyum? Zar bih to mogao ne znati? (= Dakako da to znam!) i dr.

- ČAUŠEVIĆ (1996): Čaušević, E., *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- DİZDAROĞLU (1976): Dizdaroğlu, H., *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGUVANLI (1984): E. E. Erguvanlı, *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, Berkeley: University of California Press.
- ERKÜ (1986): Erkü, F., *Discourse pragmatics and syntactic description in Turkish*. U: Aksu-Koç i dr., 179-194.
- GENCAN (1971): Gencan, T. N., *Dilbilgisi*, Istanbul: Fen Fakültesi Basımevi.
- GÖKSEL i dr. (2000): Göksel, A. & Kerslake, C. (Eds.), *Studies on Turkish and Turkic Languages*, Turcologica 46, Wiesbaden: Harrassowitz.
- GÖKSEL i dr. (2005): Göksel, A. & Kerslake, C., *Turkish. A Comprehensive Grammar*, Routledge: London & New York.
- KATIČIĆ (1991): Katičić, R., *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (Nacrt za gramatiku, drugo, ponovljeno izdanje), HAZU: Zagreb
- KONONOV (1956): Kononov, A. N., *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*, ANU SSSR: Moskva.
- KORNFILT (1997): Kornfilt, J., *Turkish*, Routledge: London & New York.
- LYONS (1977): Lyons, J., *Semantics I, II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MIHALJEVIĆ (1995), Mihaljević, M., *Upitne rečenice u hrvatskom jeziku*. U: Suvremena lingvistika 39, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 17-38.
- SILIĆ (1984): Silić, J., *Od rečenice do teksta*, Liber: Zagreb
- SILIĆ i dr. (2005): Silić, J. & Pranjković, I., *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga.

UPITNE REČENICE U TURSKOM JEZIKU (Turski i hrvatski u kontrastivnoj analizi)

Sažetak

Premda po ustroju vrlo različiti, turski i hrvatski jezik raspolažu sličnim sredstvima preoblake izjavnih rečenica u upitne; to su upitne čestice, upitne riječi, intonacija i red riječi. Pa ipak, velike su razlike u sintaksi i pragmatici upitnih rečenica u turskom i hrvatskom. Ovaj rad je pokušaj da se te razlike među kontrastiranim jezicima uoče, opišu i objasne. Mnoga su pitanja ipak samo dotaknuta, ponajprije zbog nedostatka temeljnih radova turskih jezikoslovaca koji ovoj temi nisu prilazili na suvremen način. Primjerice, intonacijska pitanja i red riječi u njima nisu ni dotaknuti iako je prošlo više od dvadeset godina od pojave studije E. E. Taylan, koja je najavila nov i lingvistički suvremen pristup izučavanju sintakse turskoga jezika.

INTERROGATORY SENTENCES IN THE TURKISH LANGUAGE (Turkish-Croatian Contrasting)

Summary

Although quite different in their constitution, the Turkish and Croatian languages have similar means at their disposal for changing statements into interrogatory sentences; these being interrogatory particles, interrogatory words, intonation and word order. Nevertheless, there are great differences in syntax and the pragmatics of interrogatory sentences in Turkish and Croatian. This paper is an attempt to discern these differences among the contrasted languages, to describe and clarify them. There are however many issues still open or merely touched upon, primarily on account of Turkish linguists broaching this topic in a traditional manner. For example, the issues of intonation and word order have not even been touched, even though there has now been over twenty years since the publication of the study by E. E. Taylan, which announced a new and linguistically contemporary approach to the study of Turkish syntax.

Keywords: contrastive analysis, Turkish, Croatian, focus, topic, question, yes/no question, wh-question, echo question, intonation, word order.